

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Geconserveerd koningschap: Regentes Emma en Wilhelmina's erfenis

Diependaal, I.M.

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Diependaal, I. M. (2013). Geconserveerd koningschap: Regentes Emma en Wilhelmina's erfenis.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Verantwoording

Dit proefschrift is tot stand gekomen met steun van vele personen en instanties. Daarom past een dankwoord en een nadere verantwoording welke de waarde van personen en instanties voor dit onderzoek zijn geweest.

Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van daarvoor relevante archivalia die berusten in het Koninklijk Huisarchief te Den Haag en de Royal Archives te Windsor, Groot-Brittannië. Ik dank de rechthebbenden voor hun medewerking aan dit historische onderzoek. Ook andere eigenaren van privéarchieven ben ik dankbaar voor het vertrouwen dat zij in mij gesteld hebben en voor het geven van gelegenheid om gebruik te maken van archivalia met een gevoelige inhoud: Zeister Historisch Genootschap Van de Poll Stichting, Sijmen de Ranitz en Agnies Beelaerts van Blokland-Pauw van Wioldrecht. Mevrouw Beelaerts, die boeken schreef onder de naam Agnies Pauw van Wioldrecht, is bovenal voor mij een inspirerende gesprekspartner geweest. Dankzij haar heb ik het adellijk bewustzijn en de adellijke codes beter leren begrijpen. Haar boeken met herinneringen over het adellijk leven in de twintigste eeuw zijn samen met die van Deborah, douarière hertogin van Devonshire (zusje van de fameuze Nancy Mitford) voor mij een belangrijke inspiratiebron geweest. Agnies Pauw van Wioldrecht en Deborah Devonshire hebben gedurende hun latere levensjaren gaandeweg de missie ontwikkeld om hun grotendeels verdwenen wereld te boekstaven en tegelijkertijd te verklaren aan mensen uit andere sociale kringen wat zo speciaal is aan de adellijke gedragscodes en levenswijze.¹ Met een curieuze mengeling van adellijke distantie en een zeker nederig respect voor de ‘wetenschap’ hebben zij geduldig mijn vragen beantwoord. Helaas heeft Agnies Pauw van Wioldrecht niet meer kunnen lezen wat ik met alle inzichten en de nagelaten herinneringen van haar grootvader, Maarten Iman Pauw van Wioldrecht, heb gedaan: zij overleed kort voor de afronding van dit proefschrift.

Als gevolg van de inspiratie die ik opdeed in de archieven en het werk van de twee genoemde adellijke dames heb ik koningin-regentes Emma in de eerste plaats proberen te benaderen als een vrouw afkomstig uit de hoge Duitse adel. Zoals bleek uit herinneringen van haar tijdgenoten: ondanks al haar pogingen om Nederlandse te worden heeft ze haar Duitse achtergrond nooit volledig kunnen afleggen. Koningin Emma trachtte een zo goed mogelijke koningin-echtgenote en vervolgens koningin-regentes van Nederland te worden. Haar vernieuwende bijdrage is waarschijnlijk grotendeels het gevolg van concrete omstandigheden, maar het is een vernieuwing geweest die een groot stempel heeft gedrukt op het functioneren van de Nederlandse monarchie in de twintigste eeuw. Om deze vernieuwende rol goed te kunnen begrijpen heb ik veel baat gehad bij achtergrondgesprekken die ik voerde sinds 1994, toen ik mij als historicus en bestuurskundige – aanvankelijk via publicaties op de opiniepagina's van *NRC Handelsblad* en *De Volkskrant* – waagde op het terrein van de bestudering van de monarchie. Met name in de periode dat ik besloot tot een wetenschappelijke benadering heb ik inspirerende klankbordgesprekken gevoerd over tal van onderwerpen die het functioneren van de Nederlandse monarchie in de late twintigste eeuw betroffen: het begrijpen van een instituut en zijn geschiedenis kan niet zonder bestudering van het fenomeen dat het in de moderne tijd is. De gesprekken werden gevoerd in het kader van een veel breder onderzoek, namelijk de historische ontwikkeling van zowel de Britse als

---

¹ Agnies Pauw van Wioldrecht, *Vin-je dat we een hoed op moeten? Persoonlijke herinneringen aan een bijna vervlogen levensstijl* (Amsterdam 2003): een bundel van drie eerder boeken: *Het dialect van de adel* (1991), *Grootmama, mogen wij kluiven?* (1992) en *Vin-je dat we een hoed op moeten?* (1993). Deborah Devonshire, *Wait for Me! Memoirs of the Youngest Mitford Sister* (Londen 2010). Deborah Devonshire, *All in One Basket. Nest Eggs* (Londen 2011): een bundel eerder verschenen boeken: *Counting My Chickens* (2001), *Home to Roost* (2009) en ‘nieuw gelegde eieren’. Marion Gräfin Dönhoff schreef herinneringen in Duitse stijl: *Kindheit in Ostpreussen* (Berlijn 1988). Waarschijnlijk sluit dit het beste aan bij het levensgevoel van koningin Emma.

Nederlandse monarchie in de negentiende en twintigste eeuw, maar juist door de gevoerde gesprekken kreeg de persoon van koningin Emma beter gestalte op het moment dat ik in de archieven onderzoek ging doen. Met een gericht oog was ik in staat om een selectie te maken uit de overvloed van data en feiten die op mij afkwam tijdens een breed archiefonderzoek dat jaren in beslag nam.

Ik ben daarom grote dank verschuldigd aan de personen die tussen 1994 en 2011, het moment dat ik overging tot afsplitsing van dit specifieke onderzoek, bereid waren om als klankbord te dienen. Om uiteenlopende redenen geldt dit voor: (wijlen) Ad Geelhoed, (wijlen) Hans Jonkman, Floor Kist, Fred Lörtzer, Felix Rhodius, Herman Tjeenk Willink, Hans van der Voet en (wijlen) Willem Scholten. Sommigen van hen hebben mij – op mijn uitdrukkelijk verzoek – niet gespaard in hun kritische benadering. Uiteraard is het resultaat van dit onderzoek volledig voor mijn verantwoording. Geen van hen heeft voor publicatie inzage in de tekst gehad.

Het verrichten van historisch onderzoek en het schrijven van een proefschrift is een solitaire aangelegenheid. Eenzaam ben ik in alle jaren van onderzoek echter nooit geweest. Diverse medewerkers van archieven en bibliotheken gaven mij naast de gebruikelijke ondersteuning tijdens routinematige handelingen ook een collegiaal gevoel. Binnen de Koninklijke Bibliotheek wil ik daarom een aantal personen met naam bedanken: Jan Maarten de Booij, Dorith van Delft, Nora Geurtsen, Yann Grim, Victor Lemstra, Dennis van Loon, Victor Olivier, Leen Seekles, Jelle Tromp, Ellen Visscher, Richard Westenbrink en Jannie van Wezel. Met name Dennis van Loon wil ik danken als ‘persoonlijk assistent’ die altijd via e-mail beschikbaar was als het complexe computersysteem van de Koninklijke Bibliotheek weer eens voor mij ontoegankelijk leek te zijn. Aan Karin Lodder en Mariëtte Roelvink dank ik het privilege om veel boeken gelijktijdig thuis in bezit te houden. Het is noodzakelijk voor het hoofdonderzoek met zijn vele Britse bronnenpublicaties, maar ook voor het afgesplitste deelonderzoek bleek het essentieel te zijn.

Binnen het Centraal Informatiepunt van de Tweede Kamer stonden Nico Bal en Michiel Niemeijer altijd klaar voor hulpvragen en ondersteuning in een aangename, collegiaal aandoende omgeving.

Maarten Iman Pauw van Wioldrecht klaagde dat koningin Emma zich verborg achter een muur van koninklijk protocol. In ieder geval is ‘haar’ archief nog altijd ‘anders’ dan de andere archieven. Het protocol staat een informele omgang met de medewerkers in de weg, maar gaandeweg groeide vanzelf een collegiale sfeer en werd het ‘Huisarchief’ bij tijd en wijle een tweede huis voor mij. De dienstverlening is altijd uitmuntend geweest. Dit proefschrift was niet tot stand gekomen zonder de inzet van de archivariissen Charlotte Eymael, Hélène de Muij, Flip Maarschalkerweerd en Leon Pennings. De laatste ontwikkelde zich in de loop der jaren tot een klankbord en wist archiefstukken te vinden via inventarissen waar ik zelf niet aan gedacht zou hebben. De bibliothecarissen Harm Robaard en Fieke Julius stonden altijd klaar om zeldzame boeken of vrijwel onbekende tijdschriftartikelen te overhandigen die ik elders niet kon vinden. De conservator beeldende kunst Marten Loonstra, inmiddels uit dienst, was een aangenaam klankbord en een informatiebron naarmate ik mij begon te verdiepen in de totstandkoming van het gebouw waarin het Koninklijk Huisarchief gehuisvest is. Mieke Jansen, de beheerder documentaire verzamelingen, was voor mij een belangrijk klankbord rond de vraag of koningin Emma bewust bezig was met public relations via het verspreiden van foto’s. Tot mijn spijt was in dit proefschrift onvoldoende ruimte om al mijn onderzoeksresultaten en opgedane inzichten op dit terrein te verwerken. De administratief medewerkers, Edwin Driessen en Bart Ruijgrok (uit dienst), waren altijd bereid tot de in praktijk zo onmisbare hand- en spandiensten. Een bijzondere plaats nam Bernard Woelderink in. Hij ging met pensioen als directeur van het Koninklijk Huisarchief rond het

moment dat ik met archiefonderzoek begon. Hij was echter altijd bereid om mij te laten delen in zijn omvangrijke eruditie en grote ervaring die hij decennialang had opgedaan door zelf in de archieven van het Koninklijk Huisarchief te speuren. Als ‘wijze oude man’ hield hij mij op mijn eigen verzoek bij de les, maar aanvaardde altijd een afwijkend standpunt en incasseerde probleemloos dat ik met aanvullingen en correcties kwam op onderwerpen waar hij over gepubliceerd had.

Binnen de Royal Archives werd ik ontvangen in een sfeer die buiten de Britse eilanden waarschijnlijk niet voorkomt. Vanzelf kwamen de visioenen hoe koningin Wilhelmina de sfeer moest hebben beleefd. De Royal Archives, geïnstitutionaliseerd in 1905, hebben namelijk een bijzondere behuizing: The Round Tower. Dit is het oudste woonpaleis van Europa en het gebouw binnen het paleizencomplex van Windsor Castle waar de koninklijke standaard wappert indien koningin Elizabeth aanwezig is in haar ‘woonpaleis’. Gelegen op een heuvel biedt het een fantastisch uitzicht over het paleizencomplex en de plaatsen Windsor en Eton. Waarschijnlijk heeft de jeugdige Wilhelmina in 1895, tijdens haar uitgebreide sightseeing van het paleizencomplex, een lange middeleeuwse trap bestegen om vervolgens vanaf het dak van The Round Tower het uitzicht te bewonderen. *Researchers* worden vooraf schriftelijk streng geselecteerd, maar krijgen vervolgens een rituele inwijding. Het begint met een imposant ogende deur die vaak klemt. Het is een deur die toeristen gedachteloos voorbij lopen als zij zich begeven naar de State Apartments. Voor *researchers* wordt de deur geopend en zij kijken daarna uit op een immense trap die dwars door de heuvel heen is aangelegd waarop The Round Tower staat. Aan het einde van een lange klim mogen zij op een krijtbord een kruisje achter hun naam, onder de categorie *researchers*, plaatsen. In een studieruimte met een hoog Harry Pottergehalte kunnen zij vervolgens hun werk doen. Waar in Nederland kartonnen archiefdozen worden aangeleverd, daar krijgt men in Windsor in leder gebonden bundels van archivalia onder ogen. Met het galmen van de klok klinkt tijdens het werk het signaal voor theedrinken. *Researchers* zijn desgewenst welkom om met de archivariissen thee te drinken in de personeelsruimte en wassen naderhand gezamenlijk de gebruikte mokken af. Het onderzoek voor dit proefschrift vond plaats op een moment dat ik als gevolg van verbouwingsperikelen gedwongen was tijdelijk mijn huis in Nederland te verlaten. Pam Clark, de *Registrar*, was bereid tot een spoedprocedure met oog op de beveiligingsaspecten van het complex van Windsor Castle. Wellicht als gevolg van mijn speciale omstandigheden en de Britse nieuwsgierigheid naar de Nederlandse monarchie was sprake van een unieke collegiale verhouding waar ik Pam Clark, Allison Derrett, Laura Hobbs en Jill Kelsey dankbaar voor ben.

In Weimar werd in de voetsporen van koningin Emma getreden. Het Thüringisches Hauptstaatsarchiv is namelijk gevestigd in het monumentale pand dat koningin Emma persoonlijk bezocht om inspiratie op te doen voor de bouw van het Nederlandse Koninklijk Huisarchief. De ontvangst in Weimar was zeer Duits, maar niet minder grondig voorbereid en hartelijk als in Windsor. Met Katja Deinhardt, de *Oberarchivrätin*, voerde ik een uitgebreide mailcorrespondentie voorafgaand aan mijn archiefonderzoek. Tijdens mijn bezoek was zij een inspirerend klankbord zoals ik zelden heb meegemaakt. Zij dacht uitgebreid mee over mijn onderzoek, leverde archiefstukken aan waar ik zelf niet aan gedacht zou hebben en wees mij de weg in de wetenschappelijke literatuur rond grootvorst Carl Alexander, zijn echtgenote Sophie en hun dynastiek bewustzijn dat leidde tot een grootse mecenaatspolitiek.

Gustaaf Janssens, de Belgische koninklijk archivaris, was per e-mail een uitstekend klankbord. Vooral zijn positie bracht een inzicht: hij is rijksarchivaris terwijl zijn Nederlandse collega's in dienst zijn van een stichting met de Nederlandse vorst als belangrijkste bestuurslid. Tijdens het mailverkeer werd mij duidelijk waarom het Koninklijk Huisarchief per definitie een unieke instelling is en waarom het belangrijk was om te reconstrueren dat

koningin Emma een gebouw daarvoor liet verrijzen. De informatievoorziening per e-mail was bovendien zo goed dat ik niet hoefde af te reizen naar Brussel.

De contacten met medewerkers van andere archieven en bibliotheken waren doorgaans routinematig en op professionele wijze plezierig. Soms was op individuele basis sprake van oprechte interesse voor mijn persoon en onderzoeksobjecten. Het kreeg alleen weinig follow-up omdat ik onregelmatig in mijn verschijnen was. De bezoeken waren ook niet altijd even vruchtbaar wat betreft te publiceren onderzoeksresultaten. Binnen het Nationaal Archief bouwde ik met Diederick Kortlang een persoonlijke relatie op in verband met toelating tot het niet geïnventariseerde archief van F.L. Geerling. Iedereen die zichzelf verder via dit boek herkent: hartelijk dank voor alle hulp en getoonde interesse.

Ook buiten archieven en bibliotheken was vaak sprake van onmisbare facilitaire hulp. Youp van Hees was ondanks zijn drukke baan altijd bereid te dienen als ‘vliegende keep’ als de computers dreigden uit te vallen. Matthieu van den Assem bood mij zomers achtereen een werkplaatsje onder de zon met uitzicht op de zee die Nederland scheidt van het land waarvan de geschiedenis en staatsinstellingen altijd mijn belangrijkste inspiratie zullen blijven vormen.

Alle vrienden en vriendinnen in de privésfeer: ik had vaak weinig tijd voor ze, maar ze stonden altijd klaar voor emotionele of praktische steun. Ik hoef ze niet te noemen: ze kennen hun waarde voor mijn persoon. Eén persoon uit de privésfeer mag echter niet onvermeld blijven: Rosemary Harle was tijdens haar verblijf in Nederland een enthousiaste vriendin en toehoorder. Eenmaal teruggekeerd in haar geboorteland Engeland werd zij ook een meedenkende corrector. Zij heeft de *Summary* bewerkt met de geestdrift waarmee zij haar eigen werk schrijft en bracht het hoofdmotief van haar roman *The Life Cloth* daarmee tot leven.

Meer personen waren vanwege hun inhoudelijke expertise belangrijk als informatiebron of als klankbord: Atis Antonovics, Carla van Baalen, Joop van den Berg, Wim Blockmans, Jan de Bruijn, Lodewijk Brunt, Thera Coppens, (wijlen) Hans Daudt, Michel Didier, Jeroen Duindam, Eelco Elzenga, Cees Fasseur, Simon Groeneweg, Alfred Hagemann, Joan Hemels, Johan den Hertog, Madelief Hohé, Gerard Hooykaas, Dik van der Horst, Jonathan Israel, Ton Kappelhof, Yme Kuiper, Herman Langeveld, Matthijs Lok, Janjaap Luijt, Gerhard Müller, Henk van Nierop, Luc Panhuysen, Luc Prakke, Leslie Price, Paul Rem, Kees Roelofsen, Piet de Rooij, Mark Rutgers, Ton van de Sande, Frank Sterkenburgh, Pieter Stokvis, Jean Streng, Siep Stuurman, Maarten Stratenus, Coen Tamse, Hans de Valk, John Vincent, (wijlen) Jan Vis, Rob Visser, Cas Wouters en Jeroen van Zanten. Zij zullen na lezen van dit proefschrift waarschijnlijk zelf weten waarom zij – direct of in dialectische vorm – voor mij belangrijk waren.

Bijzondere aandacht verdienen Marcel Verburg en Margot Duêrmeijer. Met name in hoofdstuk 5 heb ik op hun werk voortgebouwd. Dankzij hun ervaring en stellige overtuiging was ik bereid een belangrijk standpunt verder uit te werken: koningin Emma was een vrouw die handelde naar aanleiding van oude precedenten en was eerder conservatief dan liberaal van basisoriëntatie. In dialectische vorm geldt hetzelfde voor Henriëtte de Heer. Pas in een laat stadium kreeg ik haar doctoraalscriptie in handen over de door koningin Emma en koningin Wilhelmina afgelegde bezoeken. Zonder enige vorm van rancune nam ze haar hoofdstelling terug en stuurde mij een exemplaar van de scriptie. Op detailniveau is daar dankbaar gebruik van gemaakt tijdens een controleronde in de archieven van het Koninklijk Huisarchief.

Onmisbaar was René Cleverens. Dankzij zijn vele spuurwerk in archieven van historische hovelingen en zijn publicaties daaromtrent had ik een uitstekende startpositie voor dit afgesplitste onderzoek. Om hem de eer te geven die hem toekomt is in het notenapparaat steeds vermeld waar door mij gebruikt archiefmateriaal eerder is gepubliceerd in een van zijn

vele bronnenpublicaties. Door de jaren heen was René met zijn fenomenale, encyclopedische kennis van het Nederlandse hof een ‘assistent’ die ik altijd kon bellen of mailen als ik er even niet uit kwam. Ik hoop dat zijn toekomstige publicaties een weg vinden naar een publiek dat hem ten onrechte niet altijd kent.

Er was geen sprake geweest van een verdedigbaar proefschrift zonder de inzet van een aantal hoogleraren. Beide promotores kwamen pas in beeld met de afsplitsing van dit onderzoek, maar zij hebben zich met verve van hun taak gekweten. De immer klaar staande en constructief ingestelde Hans Blom is de recordhouder onder de Nederlandse historici wat betreft het aantal geslaagde promovendi. Ik heb leren begrijpen waar dat succes in schuilt. Remieg Aerts, vrij van wetenschappelijke dogma’s, incasseerde correcties op deels zijn eigen werk. Hij was met zijn brede kennis op het gebied van de negentiende eeuw, en met name de persoon en entourage van J.R. Thorbecke, een belangrijk klankbord en een bron van informatie. De actieve inzet van de twee promotores, zowel op het gebied van compositie als van inhoudelijke bijdragen, vormde een stimulans tot voltooiën van het manuscript. Ik dank de leden van de promotiecommissie – Jan de Bruijn, Maria Grever, James Kennedy, Piet de Rooy en Niek van Sas – dat zij het manuscript wilden lezen.

Zonder de grenzeloze inzet van mijn echtgenoot Hans was ik nooit aan een dissertatieproject begonnen. Door de jaren heen was hij mijn geldschieter uit de ‘vierde geldstroom’, mijn reisgenoot tijdens vele bezoeken in binnen- en buitenland, assistent bij het ontcijferen van moeilijke koninklijke handschriften en degene die alle teksten las voordat ik iets liet zien aan de promotores. Aan hem draag ik deze proeve van bekwaamheid als historicus op.

In dit proefschrift is zoveel mogelijk de oorspronkelijke spelling in stand gehouden. In een klein aantal gevallen zijn taalfouten verbeterd die in de originele bron – vaak in haast, voor persoonlijk gebruik geschreven – aanwezig waren. Onderstrepingen zijn vervangen door cursiveringen. Een handelseditie van dit proefschrift zal onder een andere titel verschijnen: *Emma. Hoedster van Wilhelmina’s erfenis*. De teksten zijn grotendeels identiek. In de handelseditie is een deel van de inleiding geschraapt, een ander deel naar de verantwoording verschoven en voetnoten zijn eindnoten geworden.